

Т. О. Симоненко

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Символіка кольорів та їх відтінків у поетичній мові В. Стуса

Симоненко Т. О. Символіка кольорів та їх відтінків у поетичній мові В. Стуса. У статті розглянуто особливості функціонування значущих для творчого світосприйняття поета кольорів, зосереджено увагу на особливостях трансформацій слів на позначення кольору, символізації значення «чистих» кольорів та їх відтінків. Активне поєднання ахроматичних та спектральних кольорів у складних метафоричних образах є однією з показових рис ідіостилу поета, який, вдаючись до непрямих кольоропозначень, передає зорові, тактильні й акустичні відчуття.

Ключові слова: *поетична мова, образ, символ, колір, поетична картина світу.*

Симоненко Т. А. Символика цветов и их оттенков в поэтической речи В. Стуса. В статье рассматриваются особенности функционирования значимых для творческого мировосприятия поэта цветов, основное внимание уделено особенностям трансформаций слов, передающих цвет, символизации значений «чистых» цветов и их оттенков. Активное соединение ахроматических и спектральных цветов в сложных метафорических образах является одной из показательных особенностей идиостиля поэта, который посредством непрямых цветообозначений передает зрительные, тактильные и акустические ощущения.

Ключевые слова: *поэтическая речь, образ, символ, цвет, поэтическая картина мира.*

Symonenko T. O. The symbolic meanings of colours and their tints in V. Stus's poetic speech. In the article the features of functioning of the basic colours for understanding V. Stus's poetic worldview are studied. The main point of the article are the features of symbolization of the meaning of pure colors and their tints. The active combining of achromatic and spectral colours in complex metaphorical visions is the feature of poet's idiosyncrasy. Using non-direct colour descriptions, the author imparts visual, touching and acoustic impressions.

Key words: *poetic speech, image, symbol, colour, poetic picture of the world.*

Останнім часом поетична мова Василя Стуса привертає увагу дослідників метафоричності, символічності образів, наявності складних семантичних згущень. Одним із активно використовуваних засобів творення художнього світу є уживання слів на позначення кольору. Дослідники поезії Василя Стуса лише побіжно торкалися колірної семантики, визначаючи провідні мотиви та образи у його поезії. Спеціально про своєрідність використання колірних означень ідеться у дисертації та окремих публікаціях Г. Савчука, який досліджує колористику Стуса на матеріалі збірки «Палімпсести». У нашій розвідці маємо на меті проаналізувати особливості концептуального вираження світогляду Василя Стуса через уживання значущих для розуміння його творчості кольорів, зосередивши увагу на трансформаціях кольоропозначень та їх символічному наповненні.

Зауважимо, що найуживанішими у текстах поезій Василя Стуса є чорний та білий кольори, що не дивно, враховуючи специфіку екзистенційного світосприйняття поета. Він створює бінарне чорно-біле зображення як

картин реального світу (пейзажні описи), так і символічних образів смерті, темряви, неволі, активно поєднуючи ахроматичні кольори у художньому просторі. Білий колір, традиційний колір чистоти, невинності, радості, часто уживаний у іншому його значенні – як символ порожнечі, безтілесності, мовчання. Семантичні поля чорного та білого кольорів накладаються у позначенні смерті, тож не дивно, що часто замість чіткого протиставлення чорного та білого у межах парадигми *добро – зло* спостерігаємо синонімічне зближення понять, ними описуваних. Так, уже в ранніх текстах фіксуємо використання білого кольору на позначення болю («*Сто ночей // попереду і сто ночей позаду, // а меж ними – лялечка німа: // розпечена, аж біла з самобою, // як цятка пекла, лаконічний крик // усесвіту, маленький шротик сонця, // зчужілий і заблуканий у тілі*» [4:43]; порожнечі, потойбічного світу (*біле божевілля* тощо): «*Як прохопитись чорнокриллям // під сонцем божевільно-білим?*» [8:59]. Тож у межах білого кольору можемо говорити про семантичну опозицію негативного і позитив-

ного (див.: *біла рожа, білий голуб*) символічних значень.

Слід зауважити, що однією з найхарактерніших рис ідіостилю Василя Стуса є вираження в мовній семантиці фізіологічних асоціацій між даними різних видів відчуттів. У колористиці віршів поета синестезія найчастіше представлена сполученням слів на позначення кольору та емоційного стану людини. Так, сам поет характеризує білий колір як божевільний, пов'язує його із виявом тривоги. «*Останній день зими! Він ще в грайливій силі // Скубне за бороди ряди зчорнілих стріх, // Ще лється долами іскристий добрий сміх, // Та беззневий сніг уже тривожно-білий*» [9:Т.1]. Автор змальовує передвесінній пейзаж, у якому за допомогою метафор стверджує грайливий настрій передчуття весни (*день <...> в грайливій силі скубне за бороди ряди зчорнілих стріх*), протиставляючи йому неминучість відходу зими, символічне «помирання» снігу (*останній день, уже тривожно-білий*).

У текстах поета зустрічаємо також і приклади десемантизації кольороназв: фіксуємо часте вживання сталого фразеологізму *білий світ* на позначення не стільки світлового дня, скільки реального світу в цілому (фактично, лексема *білий* втрачає кольорове значення): («*Хто раб? Хто рабовласник? // Чи ти, чи білий світ?*» [6:69]; «*Куди? Будь ласка, в білий світ*» [6:66]; «*Мій Боже, білий світ – // це біле божевілья <...>*» [7:54]). Причому реальність у текстах автора часто не існує як предметний світ, змішуючись із потойбіччям. У пізньому періоді творчості автор узагалі замкнеться в екзистенційних переживаннях і сприйматиме зовнішній світ як абсурдний, ірреальний, змальовуючи його переважно чорним і білим кольорами у їх поєднанні чи протиставленні: «*Перетнувши дорогу, // вона вилила // чорну воду на білий янгольський сніг*» [5:316]. Білий колір, на відміну від чорного, має більше конотацій. Він може позначати позитивне, нейтральне і негативне явища. У віршах пізнього періоду творчості епітет *білий* виражає позитивне значення переважно при називанні подій, предметів та явищ з минулого ліричного героя, перетворюючись на символ радості в описі світлих спогадів. Чорний колір у ранніх збірках автор уживає відносно нечасто. Однак уже тут з'являється мотив темряви як порожнечі, безнадійності буття (*чорна хмара, чорне небо*, традиційне епітетне уживання *чорний ворон* як вісник смерті тощо).

В описувану гаму колірної символіки органічно вписуються також відтінки сірого *сизий* та *сивий*, тісно пов'язані між собою. *Сивий* традиційно означає «давнину», «печаль», «втому», «старість»: *сиві брови, сива голова* тощо. *Сизий* же символізує давнину, тривогу, любов: «*Не одлюби свою тривогу ранню, – // – той край, де обрію хвиляста каламуть, // де в надвечір'ї вітровії тчуть // єдвабну сизь, не віддані ваганню* [7:94]; // «*Раз на тиждень // вони викопуються з землі, // з нірки, сизої од самотності, // і збираються разом*» [7:94]; <...> *під кронами, заховані од ока // стороннього – юнак і юнка, // а над усім – пухнаста сиза тіль // од велетенської, мов лебідь, хмари*» [6:213]. Однак поет уживає означення *сизий* ще й на позначення старого, давнього, пекучого болю: «*Цей прямокутник болю, сизий весь, // зчорнілий думами і цигарками, // колись він піднесеться над віками, // як грудка болю, що скипівся днесь*» [6:90]. Сірий же колір у текстах поета поряд із чорним позначає одноманітність повсякденного буття, відсутність яскравих вражень, емоцій, відчуттів: «*Ти – схований. // А де? Між сірим небом // і долом, що заграчений дротами // й безперспективністю початих верст. // Снується аристократичний дим – // поволенки снується – в тихі нашіпоти // фальшивої березової крони // і високості чорну таємницю, // яку загрузували темно-сірою, // з підпалом болю, барвою*» [5:320]; «*Ані минулого нема мені, // ані майбутнього – нема. // Уводноволені течуть // як ноче-дні, так і дне-ночі, // лиш серце вірити не хоче // і цідить сіру каламуть // на вечори, і дні, і ранки, // і ночі – вискалки ждання*» [6:49]. Одним із варіантів такого сірого є *мишастий*: «*Раніш ти лялась, а нині докоряєш. // Так гірко-гірко. Пошепки. Бо все // сповив мишастий сніг. І вже не можна, // і просто гріх – кричати досхочу. // Сніг хоче спати. Влежаний, він вже // не пам'ятає голубу дорогу // з небес і до землі*» [9:Т1]. Переважно цими кольорами автор змальовує чорно-біло-сірі тюремні будні, одноманітний час яких згущується й розтягується безкінечно.

Часто поет характеризує колір предмета через метафоричну синестезію кольору й текстури: «*Долина тихо спить. Та неба сиза ртуть // Уже розгойдана*» [9:Т1]; непряме називання кольору: «*– Благодійнику наш, // кому хочеться тікати з раю, – // загукали ми в одне горло, // вдивляючись в очі під кокардою, // схожі на дві крапельки ртуті*» [7:100]. Василь Стус неодноразово звер-

тається до метафоричного образу ртуті як матеріалу певного кольору та в'язкості, надаючи йому різного забарвлення (*в ртутній спеці фіолету*).

У текстах поезій Василя Стуса фіксуємо використання різних засобів вираження міри вияву ознаки. Крім ступеневих форм прикметників («*Весніє світ, упавши плазом, // коли поетів косить рак // та біль, гіркіший за підозри, // чорніший за пролами трат*» [8:62]), автор удається до вживання оказіональних утворень із квантитативним елементом («*Червоним вином* заливає мій погляд *стосиний* <...>» [9:Т.3]), повторення основ та спільнокоренових слів («*Ява ачи марення ачи з глухої надсади // цей простір озався – понурий і неговіркий. // Твої серпокрильці протнуть наторосені хмари, // така чорнота, чорнота, чорнота угорі!*» [7:286]). Часто посилення інтенсивності базового кольору відбувається через зіставлення із кольором додатковим: «*В вікні пливе подвоєна ріка // мого прощання. Синь стає густою, // аж фіолетовою*» [9:Т.3]; «*А Ти – далеко так // як зірка червоняста // аж чорна – мріла зчаста // казала щось мені // аби на чужині // не запізнав я щастя // аби тернів напасті // ув – кумельгом – вогні*» [9:Т.3]). Відзначаємо активне уживання слів, у яких ступінь інтенсивності закодовано у лексичному значенні за допомогою суфікса неповноти вияву ознаки *-уват-* («*Сурмлять прощання дальні журавлі, // на пізніх ватрах догоряє осінь, // і обрїю зеленувата просинь, // мов кораблі, гойда гірські штилі*» [6:82]; «*Ходім. Нам є де йти – дороги неозорі, // це сизувати в прохолодній млі*» [7:94]; «*Баржа – під жовто-зеленими вогнями, // за баржею – жовтувата вода*» [7:38]), префікса *пре-* зі значенням надмірності («<...> (а я ще тую свічку посвічу, // аби мені не смеркло передчасно. // *Пресвітлої години свічка чорна – // неначе перемога крадькома*» [4:61]). Контекстуальне підсилення лексичного значення виявляється у сполучуванні різних кольорів та слів, лексично не пов'язаних із колірним значенням. Так, автор неодноразово звертається до образу спеки, що у поєднанні з різними кольорами (*спечно-червоний, чорна спека*) залежно від базового символічного наповнення перетворюється на один з вузлових елементів вірша: «*І в ртутній спеці фіолету // він невимовне довго чез, // лишившись тільки для прикмети, // як цятка сяєва небес*» [7:37]; «*Прокинулись трави проворні // небокрай напнувся струною // **оранжове** вирнуло сонце // над **чорною** спекою вод*»

[9:Т.3]. Мотив чорноводдя поет активно розвиватиме у «Палімпсестах» [див. 2].

Багатство поетичної мови В. Стуса не обмежується використанням назв кольорів. Поет активно звертається до непрямих кольоропозначень, переважно метонімічних, для залучення читача до декодування змісту на базі індивідуального асоціативного досвіду. Передусім слід відзначити мотив темряви, що є одним з провідних у творчості поета. Часто тематична група слів на позначення темноти контекстуально поєднана із прямим кольоровим означенням: «*Зазираю в завтра – **тьма і тьмуца** // **тьма**. І **тьмуца тьма**. І **тьмуца тьма**. // Тільки – **чорноводь**. І тільки пуца. // А твого Святошина – нема. // Ні сестри, ні матері, ні батька, // ні дружини. Синку, озовись! // Понімили друзі. **Чорна гатка** // в **темні**, котрою – хоч зались» [7:124]). Чорний колір виявлено як через пряме називання (*чорна гатка, чорнокрила самота, чорноводь*), так і непряме (*темрява* та усі споріднені слова). Повторення заперечної частки *ні*, яка тут передає мотив самотності, нагромадження синонімів, серед яких два метафоричних індивідуально-авторських новотвори (*чорнокрила, чорноводь*), посилює виражальні можливості тексту, а протиставлення тьми як порожнечі, смерті, пекла та свічки як символу вогню, сонця, життя, надії змальовує не зовнішній світ, а внутрішні переживання автора.*

Крім того, фіксуємо непряме позначення кольору через уживання назв предметів, що мають відповідний колір (*шпатовий, антрацит, смарагд*). «*Легкою плямою світліє день, // вже клавесин шаріє **перламутром**. // І контрабандою світання йде, // мов **перламутр, холодне й каламутне***» [4:27]; «*Цей став повісплений, осінній **чорний** став, // як **антрацит видінь і кремій крику**, // **виблискує** Люцифера очима» [4:42]. Метонімічне перенесення за кольором, функціонуючи у складі метафоричного порівняння, витворює образ «вищербленої» опалим осіннім листям поверхні озера (стихія води), схожої на блискучий чорний камінь (статична стихія землі), що уособлює застигле вирування почуттів та переживань людини (взагалі, паралелізм – один із найулюбленіших прийомів поета: зосереджений на внутрішніх переживаннях, В. Стус описує зовнішній світ переважно як виразник психологічного стану ліричного героя).*

Поет активно звертається до змішування кольорів, поєднуючи два чистих кольори для називання певного відтінку або опису нерівномірно змішаного тону. Найчастіше – це хроматичний і ахроматичний кольори. Згідно

із загальноприйнятим поділом на темні та світлі кольори виділяємо контрастні поєднання (*чорнясто-жовтий (мерехт), червоно-чорний (ковдра вечора)*), сполучення однопланових кольорів (*білосиній (безгоміння), білоголубий (багаття)*) та сполучення тонів одного кольору (*чорно-вороновий (крило), білясто-білий (сніг)*). «*І вже він, край. І вже куди – не знаю. // Бо чорно-синя невідь довкруги*» [9:Т.3]. У таких поєднаннях кольори зберігають свою семантику, але загальний зміст кольоративу витворюється через поєднання символічного значення складників (*синій + чорний* – елементи спокою, суму, безкінечності у навколишній темряві; *чорний + червоний* – символ життя, активності або ворогування із посиленням інтенсивності кольору та змісту). Переважно поєднання, які містять у складі чорний колір, використані автором для створення емоційної напруги, передання негативних емоцій, однак наявне і вживання таких поєднань у позитивному значенні (*сріблясто-чорний грім* [див. 2]).

Одним із активно використовуваних кольорових у текстах В. Стуса є поєднання кольоративів зі словами на позначення емоційного стану особистості (*несамовито-синій, божевільно-білий, голубливо-фіалковий* тощо). «*Мій вороне, пророче мій, несамовито-синій вороне мій, // мій фіолетово-сухий, мій вижарений у віках*» [9:Т.3], що стають засобом посилення інтенсивності вияву ознаки. У іншому тексті знаходимо складну метафору ленту «*Несамовито-синій вороновий // розкри-*

лений косопис напівкільний – // душі твоєї витлілі округлини – // з кального сонця припадає тихо // і важко стрягне в молоду траву» [9:Т.1], а поєднання темних кольорів (*синій* і непрямий вияв *чорного* через назву птаха – *ворон*) представляє уяві читача небесні мотиви (безмежний простір, прозорість неба), протиставляючи їх традиційному асоціативному полю символу «ворон».

Таким чином, відзначаючи активне використання Василем Стусом тематичної лексики на позначення кольорів, можемо підсумувати, що найактивніше поет використовує чорний та білий кольори, часто протиставляючи або зіставляючи їх у єдиному поетичному просторі вірша. Слова на позначення основних кольорів спектру часто зазнають перетворень для посилення інтенсивності вияву ознаки (*черлено-ярий, стосиній* тощо). Віддаючи перевагу чистим кольорам, як вияву своєї життєвої філософії, що не визнає півтонів та компромісів, поет також активно використовує слова на позначення відтінків кольору для опису вираження емоцій у сприйнятті та оцінюванні довколишнього світу. Експресивність викладу забезпечується поєднанням кольоративів із лексемами на позначення почуттів (*несамовито-синій, голубливо-фіалковий*). Непрямі вияви кольору, які знаходимо у поезіях В. Стуса, є складними метафоричними образами («Квітне вечора трояндне пригасання...»), які у контексті залучають асоціативні образи, індивідуальні для кожного читача.

Література

1. Жайворонок В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. / Віталій Жайворонок. — К. : Довіра, 2006. — 703 с.
2. Савчук Г. О. „Вихід у чорне” : чорний колір у збірці „Палімпсести” В. Стуса / Г. О. Савчук // Актуальні проблеми слов'янської філології : Міжвуз. зб. наук. ст. — К. ; Ніжин : ТОВ „Видавництво „Аспект-Поліграф”, 2006. — Вип. 11: Лінгвістика і літературознавство. Ч. 2. — С. 324—331.
3. Ставицька Л. О. «...В болю білий колір» / Л. О. Ставицька. — Культура слова. — 1992. — № 43. — С. 35—40
4. Стус В. С. Дорога болю : Поезії / [упоряд. / післямова М. Х. Коцюбинської] / Василь Стус. — К. : Рад. письменник, 1990. — 222 с.
5. Стус В. С. Зібрання творів: у 12 т. / Редкол.: Д. Стус (голова) [та ін.] / Василь Стус. — К. : Факт, 2008. — Т.4: Вірші 1960-х років (поза збірками). Вірші початку 1970-х років (поза збірками). — 480 с.
6. Стус В. С. Зібрання творів: у 12 т. / Редкол.: Д. Стус (голова) [та ін.] / Василь Стус. — К. : Факт, 2008. — Т.3: Час творчості/Dichtenszeit. - 739 с.
7. Стус В. С. Палімпсест: Вибране. / Василь Стус — К. : Факт, 2003. — 432 с.
8. Стус В. С. Таборовий зошит: Вибрані твори / [упор. Д. Стус] / Василь Стус. — К. : Факт, 2008. — 452 с.
9. Стус В. Твори : у 4 т., 6 кн. / НАН України, Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка. — Львів : Просвіта, 1994 — 1999. [інтернет-джерело] <http://www.stus.kiev.ua/texts.htm>